

Culturemul – „într-o matcă mai cuprinzătoare”

Georgiana I. Badea, *Despre culturemul. După douăzeci de ani*, Editura Universității de Vest din Timișoara, Colecția Metabole, 2022, 152 p. ISBN 978-973-125-945-1

Cartea reia, nuanțează și sintetizează contribuții anterioare privind conceptul de culturemul introdus în traductologie începând cu teza de doctorat, susținută în 2003, lansată editorial în 2004 și continuând cu o serie nouă de investigații și redefiniri (2009, 2011, 2012, 2015, 2018, 2019). Pe de altă parte, autoarea își reasează concepția proprie într-o matcă mai cuprinzătoare, formulează noi întrebări și propune răspunsuri. Dovedește o remarcabilă deschidere pentru limba vie, observă creativitatea la nivelul vorbitorilor din pătura instruită, cu precădere în franceză și română. Perspectiva lingvistică, interlingvistică și extralingvistică pune în lumină aspecte complexe.

Culturemul este o unitate lexicală sau frazeologică purtătoare de informație specifică unei limbi și culturi dintr-o anumită zonă (geografică), dintr-o anumită epocă (istorică), vehiculată de anumite comunități ori straturi sociale. Aflăm că este rezistent la traducerea prin simplu transfer lingvistic. Se poate oare echivala în altă limbă sensul poreclei *bonjurist* din română? A fost inventată în deceniul patru din secolul al XIX-lea pentru a marca o distanțare față de tinerii cu studii în Franța având idei, vestimentație, limbaj percepute ca diferite de cele obișnuite în Principate. Cu expresia *gilets jaunes*, recentă, numind protestatari în veste reflectorizante din Franța, transferul pare mai simplu. Expresia metonimică se traduce literal: veste galbene. Ține de actualitate și beneficiază de imagini televizate. Dar receptorului îi „lipsește asocierea pertinentei situaționale (nivelul de trai al unor categorii sociale)” (p. 81). Ce înseamnă oare *folliculaire* și *Fréron*, un substantiv comun și unul propriu care apar în *Candid* de Voltaire? *Folliculaire*, cuvânt inventat, desemnează ironic un gazetar și „făcător de foi” (foaie, în sens jurnalistic). *Fréron*, persoană importantă în presa de pe la 1750, a polemizat cu scriitorul care n-a scăpat prilejul să-l încondeieze în operă, minimalizându-l. Cum au fost traduse în alte limbi nume proprii din literatură cu o semantică și o sonoritate sugestive, de exemplu, *Cendrillon* (fr.) sau *Humpty-Dumpty* (engl.)? *Cenușăreasa*, *Cinderella*; *Humpty-Deumpty*, *Coco-Cocou*.

Ca unități purtătoare de informație culturală, enunțurile care atrag atenția cercetătoarei sunt mai ales cele greu de decodat. Fie că a fost uitat contextul și s-a șters aluzia culturală, fie că, în limba curentă, ele dezvoltă „tâlcuri adiacente, o serie de nuanțe semnificative” (p. 114). După ce le-a cules din literatură, de la Rabelais, Voltaire, Labiche, Țepeneag, Vișniec ș.a., autoarea se îndreaptă spre experimente literare extreme, dar și spre limbajul presei scrise și audiovizuale. Semnalează creații lexicale ca *loviluție*, invenție verbală în română, cu sens echivoc și ironic, ce anulează distincția dintre revoluție și lovitură de stat. Jocuri de cuvinte, răstălmăcirii umoristice, parodii sunt culese din varii surse, inclusiv din cultura populară internautică. Toate

sugerează aserțiunea: “Culturile nu sunt elemente ale unei culturi ci **particularități ale actului de comunicare**” (sublinierea autoarei, p. 117). Dificultăților de înțelegere în altă limbă a unor conotații din repertoriul cultural specific, dar comun în limba-sursă, li se adaugă astfel o altă dificultate: echivalarea, în limba-țintă a procedeelelor de inovare, de luare în răspăr sau în derădere. Se cere a tălmăci ce și cum a fost deja răstălmăcit. Ni se spune că a recurge la soluțiile obișnuite alegând între traducere literală, împrumut, calc, adaptare, parafrază, explicitare nu e de folos pentru ceea ce “depășește lingvisticul”. Iar traducătorul poate intui, reconstitui sau rata sensul (p. 85). E doar o avertizare, nu o semnalare a intraductibilului. Dimpotrivă, întregul demers susține traductibilitatea.

Ni se atrage atenția asupra raportului dintre traducător și receptor cu bagajul fiecăruia de informare și de cunoaștere, dovedit sau prezumat. De pildă, trebuie să fie recunoscut modelul pascalian din maxima “Le cœur a ses raisons que la raison ne connaît pas” (Inima își are rațiuni pe care rațiunea nu le cunoaște) în pastişe ca “La rancœur a ses raisons que la raison ne connaît pas” sau “Le masque a ses raisons que le Covid ignore” (v. p. 73)? Schimbările intervenite în materialul lexical incită, amuză și fletează orgoliul cunoscătorului. Se păstrează opoziția dintre inimă (suflet) și rațiune, dublul sens al lexemului *raison* (rațiune, motiv) și articularea sintactică. Dar în altă limbă decât franceza zicerea datorată lui Pascal nu e curentă. Ce se întâmplă într-o transpunere inteligibilă pe românește? În versiunea noastră: “Ranchiunoșii au motivele lor pe care nu le știu inimoșii”, “Rațiunea de a fi a măștii este ignorată de Covid” sau “Covidul nu ține seama de mască”. Dispar jocul de cuvinte și accentul pus pe opoziția universal valabilă inimă/minte (imboldul inimii/judecata minții) exprimată prin vocabule dispuse simetric. Nu se mai străvede geniul scriitorului-filozof. Nici ingeniozitatea ironiștilor care umplu de noi înțelesuri o formă acreditată de uz. Trece ironia odată cu noul mesaj.

Principalul interes al unor astfel de investigații este de ordin teoretic. După ce a impus termenul *culturem* în traductologie, Georgiana Badea revine pentru a-i arăta accepțiunile în sociologie, teoria informației și alte discipline. O bogată bibliografie – cât o întreagă bibliotecă plus rezultatul căutărilor pe internet – stă la baza capitolelor: *Formarea, datarea și utilizarea conceptului; Definiții...; Trăsături...; Clasificare...* Procedează la delimitări între noțiuni ca neologism, cultism, culturem; *realia*, mem, sociolem, traductem. Își impune din nou concepția proprie, mai cu seamă în enumerarea trăsăturilor culturemului: monoculturalitatea, autonomia față de traducere, relativitatea. “Este traducerea semantică [a culturemului] imposibilă? Nu. La traducere rezistă doar efectul de evocare...” (p. 65). Verdictele, deși uneori paradoxale, conțin adevăr: “Este necesară traducerea efectului de evocare vehiculat de culturem? Bineînțeles. [...] Este posibilă traducerea efectului de evocare? Uneori. Sigur nu este facultativă.” (p. 71) Înțelegem ca hiatul dintre necesitate și posibilitate în traducere nu-l absolvă pe traducător de păcatul omisiunii chiar dacă în limba de sosire nu există un referent, ca o ancoră, pentru redarea unui sens implicit.

Cartea contribuie la îmbogățirea limbajului de specialitate în traductologie, știință relativ recentă după cum înțelegem azi ce este o știință. Pentru că de precursori autoarea s-a ocupat în alte lucrări. Limbajul adoptat presupune așadar un efort de ridicare a observațiilor punctuale în planul conceptelor. Cu o doză de prețiozitate. Dar, în zilele noastre, numai defunctul Molière și-a păstrat dreptul de a se lega de asemenea tendințe prin nemuritoarele-i comedii. Adesea exprimarea în română este resimțită ca fiind “prețioasă” din cauza franțuzismelor, calcuri sau împrumuturi. Avem o rezervă în privința folosirii la figurat a unor termeni. De exemplu: *text palimpsest*, referitor la modelul care a generat noi exprimări, ca în cazul cugetării lui Pascal citate mai sus. Autoarea (poate și alți traductologi?) vizează ceea ce poate fi comparat cu un (text) *palimpsest*. E vorba de o analogie. Admitem însă că univocitatea de sens în științele umaniste e o iluzie și că absența analogiilor sărăcește gândirea. *Palimpsest* ni se pare folosit impropriu, dar sensul reiese clar.

Înzestrată cu o putere de înțelegere rapidă, Georgiana Badea este foarte receptivă la cuvinte, percepe corect sensurile lor în orice registru de limbaj, recontextualizează inteligent, reacționează prompt, ceea ce îi asigură un dialog permanent cu lumea. S-a afirmat în numeroase confruntări cu profesori omologi sau înaintași din mediul academic de pe continent și nu numai. N-a pregetat în a-și etala etapă de etapă cunoașterea dobândită prin trudă, n-a amânat publicarea unor încercări în pofida unor necesare adaosuri, cotituri, limpeziri pe care recentul volum le înregistrează. Într-o scriere mereu întreruptă de o nouă provocare, de o altă perspectivă, aproape fiecare capitol e comparabil cu un vârf greu accesibil dintr-un lanț muntos. Pentru a ajunge la “vârf” avem poteci ce ni se deschid prin numeroase trimeri la surse unde găsim explicații la obiect în cazul unor interpretări noi sau prea condensate. Concluzia, fără a denota scepticism, lasă loc pentru îndoiala încercată îndeobște de cercetătorii maturi: cum “să știi toate răspunsurile la întrebările care ar putea fi?” Dar profesoara încurajează întrebările și promovează soluții propuse de studenți (v. p. 124).

Paginile din *Despre cultură. După douăzeci de ani* sunt pătrunse de un spirit iscoditor și izvoditor. Prin modul de abordare – combinație între libertate și rigoare – se adresează atât cercetătorilor obișnuiți cu potopul informațiilor din epoca post-adevăr cât și celor care își cataloghează, ordonează cunoștințele dobândite pe felii, în fișiere separate, metodic, în stil de școală veche.

Elena GHIȚĂ
(Universitatea de Vest din Timișoara)